

Kakuk Mátyás

A KÍGYÓKŐ ÉS OSZÉT KULTUSZA

A kőkorszak óta él az emberben az a hit, hogy a természetben ritkán található különböző drágakövekben, kőületekben természetfeletti erő rejlik, és az ilyen talizmánok, amulettek tulajdonosuknak szerencsét, jólétet hoznak, a betegségtől megóvják, vagy a betegségből kigyógyítják stb. "Már a kőkorszakban helyeztek el a sírokban állati és növényi kőületeket, hogy [a halottat] a gonosz szellemektől megvédjék" — írja DIETRICH, Uwe az interneten megjelent írásában.¹ Ma már kevesen gondolnak arra, hogy a drágakőből készült nyakláncok, karkötők, fülbevalók, gyűrűk eredeti feladata nem a viselőjük ékítése, szépítése volt, hanem annak megvédése az ártó erőktől, jólétének, gazdagságának a biztosítása.

Az egyik ilyen mágikus ásvány, kőület neve a néphitben a kígyókő (német: Schlangenstein; francia: pierre serpentine; angol: serpentine stone; olasz: pietra di serpentino; orosz: змеевик камень), mert valamiképpen a kígyótól származtatják.

PLINIUS (Kr. u. 23 v. 24—79) "kigyótojáznak" nevezte, amelyet a druida papok és római uralkodók viseltek. A Gesta Romanorum (a XIII. vége v. a XIV. sz. eleje) leírásában a kígyókő hályogos szeműt gyógyít, egy karcsai (Zemplén m.) monda szerint aki kígyókövet vesz a szájába, láthatatlan lesz. Jókai Mór a Damokoszok c. regényében részletezi a kígyókő csodálatos erejét, és helynév is őrzi a kígyókő magyar kultuszának egykori meglétét (pl. Ostffyasszonyfa Kígyókő-vár)

A magyar néphit szerint a kígyók szokták a nyálukból fűjni, amely azután megkeményedik. Aki kígyókövet talál, szerencsés lesz, aki erszényében hordja, annak sohasem fogy ki a pénze; ha meghúzogatja vele az eladandó jószágot vagy a dagadt tőgyű tehenet, azt jól adja majd el, ill. meggyógyul a tőgy; a felfúvódott marha leapad, ha végighúzzák a hátán; ha a lyukas kővön keresztül fejk, sok lesz a teje, s nem ronthatják meg.

*

Az oszétok kígyókővel kapcsolatos hiedelmeinek, szokásainak tanulmányozásával ismereteinket bővíthetjük, mert megfelelnek az eddig elmondottaknak. Náluk ugyanis a kígyókő tisztelete napjainkig él, a rituálé számtalan mozzanatát is megismerhetjük. Érdekes viszont, hogy az oszét megnevezés nem 'kígyókő', ahogy más népeknél tapasztaljuk, hanem szükurajü ferdüg (Цыкурайы фæрдуг). Ezt lehetne ugyan "szükuraj gyöngy"-nek, "szükuraj kő"-nek fordítani, de a szükuraj előtag etimológiája АВАЕВ szerint: szü (цы) 'mi, mit; ami, amit' + kuraj (курай) 'kérzs (e. szám, 2. személyű igealak);² a szükurajü jelentése tehát 'mit kérzs' vagy inkább 'amit kérzs'.

A ferdüg első jelentése az oszétban 'gyöngy, drágagyöngy', és inkább csak későbbi, beleértett jelentés a 'ágakő'. A ferdüg szót szarmata közvetítéssel iráni eredetűnek tartják.³

Az oszét népmesében "amitkérzs-gyöngy"-nek fordítom.

¹ Elérhetjük, ha a keresőbe begépeljük: Fossilien und Volksglaube

² АВАЕВ, В. И.: Историко-этимологический словарь осетинского языка Том I. Изд.: Академии Наук СССР Москва-Ленинград, 1958, 320. 1.

³ АВАЕВ, В. И.: ugyanott 452. 1.

A Kaukázusban és környékén jó háromezer évvel ezelőtt élő nép nevét nem ismerjük, de csodálatos díszítésű, főként bronzedényeket hagytak ránk. Az első leletek a Koban falu melletti temetőkből kerültek elő, ezért ezt az időszakot a kobáni kultúra korszakának nevezték el.

A kígyókő már a kobáni kultúrában feltűnik. BZAROV, R. Sz., a történelemtudományok doktora írja: "Valószínű, hogy a kobániak hite szerint a kígyónak valamiféle égi ereje van, az isten neki befolyást ad. Ezért az ókori ember fontosnak tartotta, hogy mérges kígyótól származó amitkivánsz-köve legyen".⁴

A következőkben az oszét Értelmező Szótár ЦЫКУРАЙЫ ФÆРДЫГ⁵ címszava nyomán foglalom össze, amit az oszét kutatók a kígyókő kultuszáról eddig összegyűjtöttek. A Nartmondák 1946. évi kiadásában írják a szerkesztők: "Drágakőféleség. Itt: olyan kő, amelynek ereje van a holtat feltámasztani. Vagyis: megadja, amit kérsz". A "Hogyan vitte el Szoszlan Beduhajt" c. részben ezt olvassuk: "Egy időben pedig látja [Szoszlan a kriptában], hogy a kígyó visszahúzódik, a szájában szükurajü kő. A kígyó a szükurajü követ a vágására dörgölte [Szoszlan előtte kétélű fejszójával kettévágta], és a két fél összetapadt, azután menekült, Szoszlan is rátámadt, kétélű fejszójával lecsapta, végül megölte. A szükurajü lövet kivette a szájából, és Beduhaj sebére dörzsölte — a lány hirtelen feléledt."

A szükurajü kő jelentős helyet foglal el az oszétok alkotásaiban: a hősmondákban, regékben, mesékben, példázatokban. Aki birtokolja, annak segít a bajában, reményt, bátorságot, erőt ad neki, meggyógyítja a sebeit, megszünteti a betegségét.

Meglepő leírást olvashatunk a "Zdzsüdü szépség" c. mondában. Amikor a Zdzsüdü szépség meghalt, és a sírjába helyezték, az embere is elevenen vele maradt. Éjjel a koporsó négy sarkához viaszgyertyákat állított, és amikor azokat meggyújtotta, valahonnan kígyó bújt elő, és a hullát az asszony lábikrájánál enni kezdte. A férfi kivonta törét, és a kígyót kettévágta. A kígyó fejrészből valami kijött, de gyorsan vissza is húzódt. A szájában fehér kő, azután a két testrésze összeforrott, a kígyó olyan lett, amilyen volt. A férfi rátámadt, a kígyó megijedt, és se híre, se hamva, a kő a kriptában maradt.

"Amitől ez a kígyó feléledt és meggyógyult, annak az én asszonyom hullájának is használnia kell" — mondta magában az ember, és a fehér követ hol a halott egyik, hol a másik oldalához dörgölte. A halott feltámadt.

A szükurajü kő kultuszát mindenfelé ismerték Dél- és Észak-Oszétiában. Már MILLER V. F. felfigyelt rá, és írt az Aták köveiről. CÜBÜRTÜ Ludvig tanulmányt írt "Az oszétok szellemi kultúrájának ókori rétegei" címen. Gyűjtése során azokat kérdezte meg, akiknek a Dzimür-szurdok Cgojtü falujában, a Kuüdar-szurdoki Letben, és a Mamüszon-szurdoki Liszrij faluban szükurajü kövük volt. Jelentős anyagot gyűjtött össze arról is, mennyire tisztelik az oszétok ma is a szükurajü követ.

HETAGUROV Koszta «Особа» c. néprajzi munkájában kiemeli, hogy milyen gondosan őrzi, rejtegeti az egész család, és mennyire tiszteli a szükurajü követ, amely rendszerint gömbölyded, babszem vagy galambtojás nagyságú, a színe sárgás és áttetsző, sötétben erősen foszforeszkál.

⁴ "Мах дуг" folyóirat, 1990. 9. sz. 10. l.

⁵ Az interneten elérhető: 1. www.iriston.com; 2. Словари; 3. a szótárba beírni: ЦЫКУРАЙЫ ФÆРДЫГ

A műköltészetben is megjelenik a szükurajü kő. TOKATÜ Alihan az első oszét nyelvű szonettben megírja, hogy van szükurajü köve, amely nem földi, az égből, a napból van, és mindig teljesíti a kívánságát, meggyógyítja a betegségét és lelki baját.

A szükurajü követ színe alapján különböztették meg, és színétől függően más-más képességgel ruházták fel. GAGLOJTÜ Zine kutató azt írja, hogy a Rucsban lakó Dayüratü N. több színű szükurajü követ talált. Ő így rendszerezte:

Vörös kő – égszínkék, fekete és fehér pettyekkel;

Fehér – égszínkék visszatükrözéssel — tejbőséget biztosító szükurajü kő, kerámia csészében, tejben tartották;

Fekete – a gyermektelen asszonyoknak gyermeket ad;

Sárgás – a háziállatok szaporaságát biztosítja, az istálló gerendáján őrizték

Fehér – sötét visszatükrözéssel, a bő termés köve, és a gabonahombárban tartották

Egyszínű vörös – a csodás jóslás köve

A szükurajü követ olyan biztonságos helyen tartották, hogy idegen szem ne érintesse, dobozban, selyem vagy fehér pamuttakaróban. Évente egyszer, rendszerint újévkor, a tiszteletére külön három sajtospirogot készítettek. Őrzési helyéről a család vénje tisztelettel az áldozati asztalra helyezte, kivette a dobozból, kibontotta a takarót, ráhelyezte a három sajtospirogra. A család kizárólag ezen a napon láthatta. Imádkoztak hozzá, azután a színe, jellege szerint megvizsgálták, hogy múlt el rajta az év. Ha csillogó szín mutatkozott, a család várta a szerencsét, az örömteli eseményt, ha fakó szín mutatkozott, a szerencsétlenséget. Azt mondják, hogy egyesek kőolajba mártották, és ha elmerült, akkor abban az évben szerencsét vártak.

Helyenként a család vénje a szükurajü kő alapján jósolt, és a biztonságos helyéről a család legidősebb asszonya vette elő. Ha az ilyen házban beteg volt, szintén rátekintett a szükurajü köre; ha a kő izzadt, a beteg helyzete nem jó volt. Előfordult, hogy a levett takarót a beteg torkára terítették.

Az oszétok a szükurajü kő iránti bizalmatlanságukat is kifejezték: ez a kő, a fenébe is, nem hoz szerencsét. Hát előbb próbára tették, hogy szerencsét hoz-e, vagy bajt. Ezért mielőtt a házba bevitték, egy évig fa törzsén tartották: ha a fa új hajtásokat hozott, akkor a kő szerencsehozó volt, ha a faágak száradni kezdtek, szerencsétlenséget hozó, és a háztól messzire eldobták. Anyám, Guürcion mesélte, hogy az ő házukban volt szükurajü kő. A kertjükben találták, és amíg próbára nem tették, nem vitték be a házba. Azután pedig, bizony, gazdagságukon sokat javított. Az asszony, Anicska meg is mutatta. Nagyon szép volt, sárgás, csillogott, sugárzott. Mások azt beszélnek, hogy ismerőseik a szükurajü követ béka, vagy többször kígyó szájában látták. És ezeknek a belsejében, nyálában olyan erő volt, hogy segített a betegeken.

Volt olyan eset is, hogy a követ holló találta meg, és a kéménybe dobta. A legérdekesebb eset pedig, amikor az áldozati bika két szarva közötti csontban találták meg. Azután pedig időnként szerencsés emberek testében is keletkezett az Isten tudomásával; védte őt, bátorságot, észet és tetterőt adott neki, kivívta az emberek szeretetét, és sokan követték. Ha az ilyen, az emberek szeretét bíró ember meghalt, így beszéltek: "A szükurajü követ magában hordta, és azt ott is, a sírban, a kígyó megtalálja."

A szükurajü kőnek gondját kell viselned. Ha nem becsülöd, képes a családban viszályt kelteni vagy megsértődve másik házba menekülni. Ha az ilyen fenyegető eseményre megijedtek, a ház vénje áldozatot mutatott be; újévkor kuszarot készítettek.

Ahogy az idősek beszélnek, a szükurajü kő égből hullott kő. Így mondja TOKATŰ Alihan is. Akinek volt, vagy akinek most is van, kígyótól került hozzá. A kígyó keresi meg, amikor a sötétben fénylik, éjjel használja apró élőlényekre történő vadászatkor. A mérges kígyó szájából nem lehet kivenni, de az Isten kívánságára saját maga viszi el az embernek: ott hagyja a kertben, lépcsőn, tornácon vagy leteszi elébe. Voltak olyan esetek is, hogy a kéményből hullott ki, amikor reggel a hamut kivitték. A kéménybe kígyó vagy holló dobta, hogy más kígyó vagy holló elől elrejtse.

Akiknek van szükurajü kövük, a legtöbben titokban tartják, tabu, hogy senki se tudjon róla. Aki talál, örömét elrejt, és senkinek sem árulja el, nehogy rosszul járjon. És félnek, hogy ellopják. Olyan eset is előfordult, hogy az illető semmire sem használta: aki megtalálta, ajándéknak tekintette. Erőszakos megszerzése erőszakot vonz.

A Dél-Oszétia Dzser falujában élő Bekojék gyermekei az egyik kora reggel a küszöbükön két szükurajü követ találtak. Nagyon megörültek, három sajtos pirogot készítettek neki, imádkoztak hozzá, és a házban kitüntetett helyen őrizték. Sok évig szolgálták, mígnem az egyik falubelijük "erősen megirigyelte", azaz ellopta tőlük. A család nagyon aggódott, hogy mi történik a kövek elvesztése miatt. Arra nem gondoltak, hogy valaki ellopta tőlük, mert úgy tudták, hogy ellopni nem lehet. Azt hitték, hogy a kövek megsértődtek, és másik szállásadóhoz szöktek, ezért minden nap imádkoztak hozzájuk, hogy megbékítsék őket.

Alig telt el azonban valamennyi idő, és a tolvaj maga árulta el magát. Alighogy a követ a házába vitte, a családjából ketten meghaltak, vagyona elveszett. Megharagudott magára, és jóshoz ment. Amikor a jós a szükurajü kő hírért meghallotta, így szólt: siess, amíg gyalog vissza nem viszed, és a helyére nem teszed, ahonnan elhoztad, addig a sorsod nem javul meg. Azt mondják, alighogy a tolvaj úgy tett, amint a jós mondta, élete megváltozott.

Szükurajü kövel kapcsolatos események napjainkban is történnek.

Azt mondják, ha Oszétiának több szükurajü köve lenne, a nagy Isten jobban gondját viselné. Különösen ott, ahol szentély van. 1992-ben a Tbau-Vacilla szentélyében volt két szükurajü kő. Valaki ellopta azokat, és akik ma az oszét hitet vallják, azok azóta hiszik, hogy az Oszétiát 1992-ben ért szerencsétlenség ennek a lopásnak a következménye.

Gendzsinon, hahheduri asszony pl. halottja sírjának ápolása céljából a falu temetőjébe ment. Még a temető közepéig sem jutott, és sóbálványá vált: szemei előtt kígyók tekeredtek gombolyagban egymásra. Amikor magához tért, látja ám, hogy előtte a szükurajü kő. Az Isten ajándékozta meg vele, és nem ijedt meg, felvette és elvitte. Olyan hírnevet szerzett, hogy meg kell mondani, Dzeudzsüheuból is kijártak megnézni. Ez a szükurajü kő, bizony, Oszétia boldogulásának a jelképe. A nagy Isten tegye azt valóban ilyenné!

AZ AMITKÉRSZ-KŐ (Oszét népmese)

Élt valamikor egy özvegy ember. Ennek az embernek csak egy fia volt. A fiú abba a korba jutott, hogy szerencsét próbáljon. Az apja sokat gondolkodott, és úgy határozott, hogy a fiú maga keresse meg a szerencséjét. Így szólt a fiúhoz:

— Nohát, itt van egy pénzzel teli tarisznya, eredj, és próbálj szerencsét!

Elindult a fiú. Az egyik helyen a gyerekek egy macskát fogtak, és kínozták. A fiú megsajnálta a macskát. Nekik adta a pénzzel teli tarisznyát, és a macskát hazavitte.

Az apja nagyon mérges lett, de mit használ a mérgeződés.

Adott neki egy másik pénzzel teli tarisznyát, és megint útnak eresztette. Vitte a fiú a pénzt.

Ment, mendegélt, és az egyik helyen a pásztorok egy kutyát kínoztak. A fiú pedig megsajnálta a kutyát is, és megvette a pénzén. Hogyne mérgeződött volna az apja! De mit használ a mérgeződés! Harmadszorra is pénzt adott neki.

Ismét útnak indult a fiú. Ment, mendegélt, és az egyik helyen a kaszások egy kígyót kínoztak. Megsajnálta a kígyót is. Odaadta nekik a pénzét, és a kígyót nem ölték meg. A kígyó így szólt a fiúhoz:

— Gyere el hozzánk, és az anyám megjutalmaz.

A fiú elment vele. Amikor a kígyó anyja megtudta, hogy mi történt, a fiút hétszer lenyelte, hétszer kiköpte, azután megkérdezte:

— No, ki veled, mit adjak neked?

A fiú mondta:

— Amitkészs-követ adj, ha van neked!

A kígyó adott neki, és a fiú hazavitte. Az apja öröme határtalan volt. Azt kérte az amitkészs-kőtől, hogy a magányosságukon segítsen. Alig ejtette ki a kívánságát, ott termett a ház sarkában egy olyan szép lány, hogy a napra és a holdra lehetett nézni, de rá nem.

Az uraság valahogy hírére vette az amitkészs-kőnek. Amikor egyszer az apa és a fia dolgozni voltak, elment hozzájuk, és elcsalta a lánytól a követ.

Ahogy az amitkészs-kő az urasághoz került, a fiú kővé változott. Az uraság gondtalanul élt. De a macska és a kutya összebeszéltek. Hosszas tanácskozás után bementek az uraság házába. Az uraság éppen aludt. Az amitkészs-követ az uraság a nyelve alatt rejtegette. Amikor a macska ezt megtudta, elkapott egy egeret, és ráparancsolt:

— Az amitkészs-követ juttasd a kezembe!

Az egér beledugta a farkát az uraság orrába, az uraság ettől nagyot tüszentett. Az amitkészs-kő kirepült a szájából, és a macska elé esett. A macska rávetette magát, felkapta, azután pedig a fiúhoz dörzsölte. A fiú hétszer olyan szép lett, mint amilyen volt.

A fiú pedig fogta a követ, és így szólt:

— Váljon az uraság ordas farkassá!

Az uraság ordas farkassá változott, a kutyák utolérték, és szétmarcangolták. Az uraság vagyona a fiúé lett, s gazdagon és boldogan élt apjával és gyönyörű asszonyával.

*

Így az oszét népmese. És aki kételkedik a jász – oszét, magyar – oszét rokonságban, az olvassa el Illyés Gyula Hetvenhét magyar népmeséje közül A kígyókirály gyűrűje címűt!